Оригинални научни рад
821.163.4(497.11).09-31
DOI:10.5937/zrffp46-10804

Марија Ј. Пргомеља[1]
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

СРЕДЊОВЕКОВНО КЊИЖЕВНО НАСЛЕЂЕ У ПОЕЗИЈИ ИВАНА В. ЛАЛИЋА

Сажетак. Иван В. Лалић је ушао на велика врата у српску књижевност средином педесетих година, усредсредивши се на најбитнија питања поезије и форме, на улогу традиције и културе у певању. У својој поетици сјединио је традиционално и модерно, *двоструког видљивог и невидљивог*, католичке и православне представе о Богородици, објединио искуство таложено вековима, потенцирајући начело мере и све то зачинио Медитераном, везивајући певање за језик и наслеђе свога народа, уткавши основне симболе националне културе, проговоривши из дубине колективног памћења. Његови хоризонти и поља поезије формирана су на наслеђу хришћанства и византијске баштине, и афирмишу синтезу средњовековне и модерне поетике. У раду се проучавају рефлекси средњовековне књижевности у збиркама *Страсна мера*, *Дела љубави или Византија*, *Писмо*, *Четири канона*, као и модификација средњовековних мотива и форми. Последња збирка *Четири канона*, на којој је Лалић радио преко двадесет година, представља круну његовог стваралаштва, врхунац песничког умећа, будући да канон, најпрестижнији облик црквене поезије, премешта из црквене лирике у уметничку поезију.

Кључне речи: средњовековна књижевност, канон, молитва, Богородица, Четири канона.

[1] marijaprgomelja@gmail.com

„Повратак средњем веку је тражање за сопственим коренима."

Умберто Еко

Појава Ивана В. Лалића везује се за српску књижевност педесетих година. „Лалић није ни морао, а ни хтео да учествује у то време, карактеристичним споровима између традиционалиста и модерниста, већ се одмах, избегавајући једнострана опредељења, усресредио на најбитнија питања поезије, њене форме и песничке вишезначајности, на улогу традиције и културе у певању (Јовановић, 2007, стр. 11). У својој поетици сједињио је наизглед неспојиво, традиционално и модерно, прошлост са садашњошћу, католичке и православне представе о Богородици. Византију је довео у залеђени Београд, цитирао је Библију и Војислава Илића, обједињио искуство таложено вековима, потенцирајући начело мере и све то зачинио медитераном. „Снажно ослоњен на искуства модерне европске поезије, Иван В. Лалић је све време своје певање везивао за језик и наслеђе свога народа (Јовановић 2007, стр. 13). Уткао је у своју поезију основне симболе наше националне културе, и проговорио из дубине колективног памћења. „Једна његова страна увек је окренута могућим облицима прошлости, док је друга заокупљена видовима непосредне садашњости" (Велмар Јанковић, 2003, стр. 68).

СТРАСНА МЕРА ИЛИ ПРОСТОР НАДЕ ИВАНА В. ЛАЛИЋА

За разлику од теолога „Песници у појању усклађују ум и срце" (Трифуновић 1970:28) те код њих нема мољења за опрост грехова и великог унижења због писања, они не зазивају, већ опевавају оно што је створено. Песништво Ивана В. Лалића је особено у српској књижевности, а његова фигура песника је „аутентична, сложена и инспиративна појава у српској поезији друге половине XX века."(Шеатовић Димитријевић 2003:16)

Једна од првих песама *Страсне мере* у којој уочавамо рефлексе средњовековне књижевности, и хришћанског учења јесте песма *Простори наде*. На ово нас упућује и наслов.

Имам искуства са просторима наде,
Са просторима одмерене милости.

У тим просторима расте светлост, светлост као еманација Бога ког песник индиректно позива. Ако се присетимо, светлост је симбол који се јавља у XIII веку, веку светлосних тражења, чијом се употребом песници приближавају Доментијану, Савином ученику. Простори о којима пева Лалић јесу неповезани у времену, али их он веже и присједињава.

Четири песме у овој збирци припадају такозваном средњовековном, библијском кругу песама. Те песме јесу: *Критика Пилата*, *Како је умро*, *Лончарева њива* и *Имитирање Лазара.*

У песми *Критика Пилата* постоји асоцијативни скуп мотива о Христовом егзекутору, као и јасне алузије на *Јеванђеље по Луки* и *Књигу Постања.* Лалић о узвишеној трагедији проговара колоквијалним језиком, жаргоном, повезује невидљивом нити Пилатово време и садашње.

У песми *Како је умро*, која се тематски, али и хронолишки надовезује на претходну песму алудира се на Јудину, Пилатову, и уопште, људску издају.

Овај мотивски низ наставља *Лончарева њива или песма путника.* Лирски субјекат има улогу странца који моли да га закопају, реферишући на *Свето писмо* „ону који зову крвна" (Лалић, 1984, стр. 47) која је купљена за гробље костима, намењена путницима немерницима, и израз је бриге за вечни живот.

Последња песма библијског круга јесте *Имитирање Лазара* која садржи бројне реминисценције на *Јеванђеље по Луки* и *Успење Лазерево.* Песник обрађује библијску тему, узима за основу причу о Лазару коме је Господ наредио да изађе из пећине, оживевши га притом. На ову причу песник калеми своју, певајући из дубине бића, стављајући знак једнакости између њих. Његова исповест је дирљива, посебно тврдња да га само чудо може оспособити, и гле чуда, чудо бива.

О ДЕЛИМА ЉУБАВИ ИЛИ ВИЗАНТИЈА

Од мора, преко Библије, до љубави

Циклус о Византији треба сматрати посебном књигом јер он има посебно место у Лалићевом стваралаштву. Песме су настајале 1955-1974. У њима је Лалић остварује склад између духовног и чулног, и преставља меланхоличан лирски путопис. Византијију види као вечну земљу. „Овај цикус који тематски претходи *Кано-*

нима састоји се од десет песама и у њима песник описује хронолгију Цариграда, који не постоји, осим у сећању у коме је представљен као рушевина. Из тог света „допиру поруке давно упућене и у времену изгубљене" (Зорић, 2003, стр. 90). Лалић слика пропаст Византије.

Уводи мотив руже, поред средњовековног мотива светлости, који у антици симболише љубав која траје и после смрти и поновног рођења, а која је одраз небеске љубави. Црквена иконографија учинила ју је симболом Богородице, што свакако упућује на Лалића због његовог „поверења у Богородицу" коју назива најразличитијим именима.

У песми *Византија II* поново се појављује библијско море. Најпре, као средњовековну категорију имамо жанр посланице коју је српска књижевност наследила из византијске књижевности, а *Слово ратника на бедему* упућује нас на још један жанр средњовековне књижевности, а то је слово, који је означавао дело краћег обима. Пример је *Похвално слово кнезу Лазару* од непознатог Даниловог ученика. *Натпис на једној чесми* доноси нам жанр натписа, а *Запис у сребру мора* горе спомињаних записа. Записи се јављају у *Мирослављевом јеванђељу*, реч је о записима Глигорија дијака. Најстарији натпис потиче из 893. године и у питању је ћирилски натпис *Хумска плоча* са краја X и почетка XI века. Најпознатији је свакако *Натпис на мраморном стубу на Косову*, деспота Стефана Лазаревића, који је настао непосредно после боја.

Песма *Рашка* пева о рађању духовности у пределима који јој нису наклоњени. У овој песми налазимо алузије на фреску *Бели анђео*, песме *Косовка девојка*, *Пропаст царства српског*. Навођењем, без знакова навода и без курзива, прва два стиха *Слова љубве* деспота Стефана Лазаревића (кретањем напред и назад кроз време, чиме оно постаје јединствено и свето), при крају *Рашке* успоставља се веза Лалићеве песме са овим антологијским средњовековним текстом и његовом поуком, по речима Светлане Шеатовић Димитријевић.

Песма *Плач летописца* најпре асоцира на жанр плача који се јавио као посебна врста баш у Византији. Остало је забележено неколико плачева писаца који ридају за Царигром. Плачеви су најпре чинили целину са делом већег обима, били су то плачеви Богородице за Христом, а касније су се осамосталили и десакрализовали. Постоји плач кнегиње Милице над Лазеревим моштима, затим плач Константина Филозофа у *Житију деспота Стефана* и многи други.

Последње три песме о Византији налазе се у оквиру циклуса *Атос у пет певања*, и тематски чине компактну целину са претходним песмама о Византији. Лалићева сумња у Створитеља коју је изразио пре овог циклуса је нестала. Песник је доживео духовно откровење, лирску благодат запутивши се на Свету гору. Последња песма јесте *Византија X* неслучајно јер број десет симболише завршетак и савршенство. „Византија, ограничио на десет, на број који означава свеокупност и завршеност, коегсистенцију живота и смрти, савршени број питагорејсе Тетатрактисе, израз испуњене мере: у његовој поезији Византија није само у времену удаљени архетип, него и активни посредник између наслеђа хеленског света и савремене балканске, медитеранске европске културе. Она није само носилац и преносилац духовних вредности него и знак његове земаљске трајности." (Велмар Јанковић 1993, стр. 230-231)

ПИСМО

Културни круг Византије

Писмо и *Четири канона* јесу Лалићеве завештајне збирке религиозне тематике у којима је песник „досегао сопствене песничке врхове и испунио своју службу поезији и певању" (Јовановић, 2007, стр. 12) У песми *Љубав* песник ће тематизовати ову хришћанску врлину. Лице нерођене кћери упоредиће са прасликом раја. Његов однос према Богу је амбивалентан што се и очекује од савременог песника који није више недостојан од Бога, богобојажљив, за разлику од средњовековног песника коме дрхти перо док пише и мисли о Њему.

У циклусу *Strambotti* петракситичким начином певања изражава се љубав, и јавља се стари облик речи писах и то у песми број 4.

Песма *Шапат Јована Дамаскина* представља компилацију гласова песама Лазе Костића *Певачка имна Јовану Дамаскину* и *Santa Maria Della Salute. Шапат Јована Дамаскина* је по много чему јединствена песма, не само у његовом опусу, већ и у српској књижевности. Већ сам наслов, реч шапат обраћање Богородици у првом стиху, затим успорени ритам песме подсећа на молитву. О молитви као књижевној врсти говори још се од *Новог завета*, а казивање молитве се у старословенском означава глаголом молити се. Молитва представља сапостојање Бога и човека. О молитви је говорио Све-

ти Сава у свом преводу *Хиландарскоī тиīика*, потом патријарх Данило III, који је сматрао да се она удружује са другим људским чиниоцима на путу ка Божијем услишењу. Глас песничког субјекта је двоструко посредован: најпре Јованом Дамаскином, потом гласом Лазе Костића.

Ова песма покреће питање места Богородице Тројеручице Хиландарске у српсковизантијској култури. Кажњени Јован Дамаскин се пред иконом моли Богородици да му зацели руку, да сраste са телом. Молитве му бивају услишене. О животу Јована Дамаскина не знамо много. Из житија сазнајемо да је био из Дамаска, да је рођен крајем VII века и да је имао наслеђени надимак Мансура, што значи победнички. Наследио је оца на двору, служио као цариник и на њему стекао завидно образовање. Врло рано га је почела занимати богословија. Касније се склонио са двора, због иконобаорачке јереси.

Збирку затвара песма Море чији је мото одломак из *Библије*, тачније стих из *Сшароī завеша*, књиге пророка Јеремија 31,3 који гласи:

„Одавно ми се јављаше Господ. Љубим те љубављу вјечном, зато ти једнако чиним милост."

ЧЕТИРИ КАНОНА

Певати и молити се Богородици

„Иван В. Лалић је дуго носио каноне у себи" (Јовановић, 2007, стр. 383) преко 20 година. По његовим речима, замислио ју је давне 1972., а уобличио и написао у последњој години живота. У њима је исказао целокупно читалачко и животно искуство, те *Чешири канона* представљају врхунац у естетском погледу у Лалићевој поезији." (Шеатовић Димитријевић, 2003, стр. 21) и представљају разбуктавање песникове индивидуане религиозности. Збирка је настала као идеја обнове коју је установио још Јован Дамаскин, са којим почиње епоха византијске службе која се одржала до данас. Пошто је најпрестижнији вид српског песништва припадао црквеној поезији и био најважнији облик, Иван В. Лалић је узима као прототип, па је премешта из црквене лирике у уметничку поезију, дајући канонима нову улогу, откривајући његове нове могућности. Почев од непознатог песника који је написао *Канон Свеūом Николи*, од Цамблаковог времена, песници бележе невоље у

које су запали у току писања, поштујући строгу форму канона који је више био ствар избора. „Основну тематику својих песама канон црпе из девет тзв. *Библијских йесама*, и то је, у историјском и књижевном смислу, полазна тачка сваког канон" (Богдановић, 1970, стр. 119). Ове теме примењене су у у првим строфама сваке песме канона која се назива ирмос. Свака песма, поред ирмоса има и неколико тропара, обично четири, а последњи је увек Богориодичан. Јован Дамаскин је први користио ову песничку форму, још у VIII веку. Словени га прихватају веома рано, па код нас први канон имамо већ у следећем IX веку, који се налазио у оквиру *Службе Свеӣом Ћирилу*. У *Чеӣири канона* песник полази од историје овог народа, а стих *Госйод је велики раӣник* му је послужио за основу целе прве песме. Он је рефрен првог канона, а библијска пројекција мора из прве песме је канонизована Мојсијевом песмом благодарности по изласку из Египта. Мотив мора јавља се код Димитрија Катакузина.

Касније, песник се обраћа Богородици да покаже правац те руке. Поред ослањања на средњовековно књижевно наслеђе, Лалић се ослања и на књижевно наслеђе, па и на своја претходна дела. Извесно је да је песник био одличан познавалац Светог писма, литургике, Дантеових дела, химнографије, косовских списа, облика и форми стиха, молитава, светоотачке литературе, и средњовековне књижевности уопште. Тако у шестој песми првог канона употребљава своју синтагму „сметње на везама" у контексту слушања божијих речи. Ко жели да чује-чуће. Библијско и садање време се непрестано укрштају, а средњовековна тема се пева гласом модерног песника. Мешају се далеки простори Јерусалима с Београдом и његовим топосима, као што се меша стварно и имагинарно, сакрално и профано, алудирајући на библијску причу о старозаветном пророку Јони који је три дана боравио у утроби кита те се због тога сматра прасликом Христа.

Девета песма канона посвећена је Богородици по традицији. Лалић је испоштовао строгу форму, уносећи у девету песму канона молитву *Боїородице Дјево*. Песник проговара језиком исихаисте Григорија Палме, а средњовековна теза о смрти је непрестано присутна. Нека обраћања Богородици подсећају на Дантеова обраћања. Од стилских фигура, најпрепознатљивија је анафора „радуј се", потекла из *Акаӣисӣа Боїородици*, који је највероватније саставио византијски писац Роман Мелод у VI веку" (Богдановић, 1970, стр. 119). Цитати у Богородичним деловима узети су из средњовековне химнографије, источне и западне, а познато је да

у каноне Лалић уноси неке делове химне Светог Бернарда које је Данте уврстио у у почетак 33. певања *Раја*, од које је изабаро четири стиха, по један за сваки канон. „Тиме је Лалић повезао учења о Богородици, учења источне и западне хришћанске цркве...” (Стипчевић, 1997, стр. 496).

Читајући четири репрезентативне збирке Ивана В. Лалића, анализирајући песме и циклусе, потпомажући се литературом коју је песник користио, и која је написана о његовим песмама, закључујемо најпре да су у све четири збирке заступљени средњовековни жанрови и формаме као што су: плач, молива, канон, литургика. У средишту је Библија на коју се позива, те стога његова поезија обилује средњовековним мотивима и рефлексима. Лалићеве песме представљају спој библијског и византијског песништва, српске средњовековне књижевне традиције и савремених токова у песништву, што јесте једна необична синтеза прошлог и савременог, традиционалног и модерног, сакралног и профаног у књижевности. Тако је једно од обележја Лалићеве поезије интертекстуалност, ако је схватимо као реплику неког другог текста. Његова поезија представља збир читалачког и људског искуства, а Лалић је песник који је у своју поезију, суптилну и свепрожимајућу, унео лексику која је типична за средњовековну поезију, који је проговорио о Византији на нов, модеран начин, негујући културу памћења, и који се трудио да у свему томе пронађе своју „страсну меру.”

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић, Д. (1970). „Византијски књижевни канон у српским службама средњег века”. *О Србљаку*, 97-140.

Велмар Јанковић, С. (2003). „О првој песми Првог канона”. Београд. У: *Сйоменица Ивана В. Лалића* (стр. 68-83). Београд: Српска академија наука и уметности.

Јовановић, А. (2003). „Седам Лалићевих песама (увод у тумачење)”. *Зборник Маӣице сриске за књижевносӣ и језик*, књ. LII, св. 2, 345–367.

Јовановић, А. (2007). „Духовни патриотизам Четири канона”. У: *Посӣмодернисӣичка йоеӣика Ивана В. Лалића*, зборник радова (стр. 383–398). Београд: Институт за књижевност и уметност ; Учитељски факултет.

Стипчевић, Н. (1997). „Четири канона Ивана В. Лалића”. *Научни сасӣанак слависӣа у Вукове дане*, 491–500.

Трифуновић, Ђ. (1970). „Стара српска црквена поезија”. У: *О Србљаку*, 9–93.

Зорић, П. (2003). „Лепота и вера Византије код Ивана В. Лалића". Београд,У: *Споменица Ивана В. Лалића* (стр. 90-95). Београд: Српска академија наука и уметности.

Шеатовић Димитријевић, С. (2007). „Лалићево море, од медитеранске чулности до старозаветног страха". У: *Постмодернистичка поетика Ивана В. Лалића,* зборник радова (133–160). Београд: Институт за књижевност и уметност ; Учитељски факултет.

Шеатовић Димитријевић, С. (2003). „Развој интертекстуалности у песништву Ивана В. Лалића". У: *Споменица Ивана В. Лалића* (стр. 15-24). Београд: Српска академија наука и уметности.

ИЗВОРИ

Лалић, И. (1984). *Страсна мера*. Београд: Нолит.

Лалић, И. (1997). *Четири канона.* Београд: Српска књижевна задруга.

Лалић, И. (2001). *Писмо*. Београд: Удружење издавача и књижара Југославије.

Лалић, И. (2004). *О делима љубави или Византија*. Београд: Чигоја штампа.

Marija J. Prgomelja
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

Summary

Medieval Legacy in the Poetry of Ivan V. Lalić

Ivan V. Lalić has entered the Serbian literature in a big way in the mid-fifties, concentrating on the most important issues of poetry and form, related to the role of tradition and culture in writing. In his poetics, he united the traditional and modern, „a duality of visible and invisible", united the Catholic and the Orthodox notions of the Virgin Mary, unified the experience of centuries past, emphasizing the principle of measure and spiced up all that with a Mediterranean vibe, linking his poetry to the language and heritage of his people, thus delineating basic symbols of national culture, speaking from the depths of the collective memory. His horizons and fields of poetry were established on the heritage of Christianity and the Byzantine patrimony, and promote the synthesis of medieval and modern poetry. Here we study the reflexes of medieval literature in the collections *Passionate measures, Acts of love or Byzantium, Letter, Four Canons*, the modification of medieval motifs and forms that exist in the collections. The last collection called *Four Canons*, on which Lalić worked for over twenty years, is the culmination of his creativity,the pinnacle of his poetic artistry, since the canon, the most prestigious form of religious poetry, moves from clerical to artistic poetry.

Key words: medieval literature, canon, prayer, Madonna, Four Canons.